

41. Местная жизнь // Новости. – 1918. – 21 (8) мая. – С.1-2.
42. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк. 70.
43. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995. – С.250.
44. Увільнення М.Савицького // Черниговская земская газета. – 1918. – №59-60. – 3 (16) августа. – С.7.
44. Мазепа Ісак. Україна в огні й бурі революції 1917-1912. – К., 2003. – С.430.
45. Бобир О.Судила доля Савицькому // Літературний Чернігів. – 2005. – № 2(30). – С.143.

Статья посвящена анализу жизненного пути и общественной деятельности председателя Черниговской губернской земской управы в 1906-1914 гг. Н. Савицкого. Определены основные этапы жизненного пути, дана характеристика его работы в губернском земстве в конце XIX - начале XX вв. и на руководящих должностях в администрации губернии в 1918 г.

The article is devoted to the analysis of M. Savitskyi's life, and social activity. Mikola Savitskyi was a zemstvo-councilor and the chief of Chernihiv government zemstvo executive committee in 1906-1914. The main milestones of his course of life have been defined. His activities as a member of Chernihiv zemstvo government at the end of 19th - beginning of 20th century and his work on leading position of province zemstvo government have been investigated.

УДК 930.2 (043)

Світлана Баханова

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ХХ СТОЛІТТЯ У ШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ

У статті на основі порівняння шкільних програм 1989, 1992, 1996, 1998, 2005 та 2008 років простежуються зміни у поглядах істориків на основні моделі української державності ХХ ст.: УНР часів Центральної Ради, Української держави П.Скоропадського, УНР часів Директорії, ЗУНР, УСРР/УРСР, незалежності України.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що ефективність сучасних та політичних процесів в Україні багато в чому залежить від рівня сформованості суспільної історичної свідомості. Провідна роль в її формуванні належить школі та навчальній літературі, зміст якої регламентується документами і, передусім, шкільними програмами. Тому вивчення трансформації поглядів на історичні явища, тим більше таких значущих, як моделі української державності, у шкільній програмі дають ключ для розуміння особливостей сприйняття учнями історичних та сучасних політичних процесів.

Останнім часом шкільні програми та підручники все частіше стають предметами досліджень, пов'язаних із становленням нового змісту історичної освіти

© Баханова Світлана Степанівна – старший викладач Бердянського державного педагогічного університету.

(К.Баханов, Н.Гупан, А.Зякун, С.Кульчицький, В.Мисан, О.Пометун, О.Удод) та висвітленням у них окремих історичних явищ: радянського тоталітаризму (А.Жив'юк, Ю.Шаповал), Другої світової війни (В.Ільге, І.Гирич) тощо. Проте подання в програмах моделей української державності ХХ ст. залишилися поза увагою дослідників. Це зумовило тему даної статті.

Метою статті є на основі аналізу шкільних програм кінця ХХ – поч. ХХІ ст. виявити зміни у поглядах на моделі української державності ХХ ст.

За радянських часів у шкільних програмах розглядалася лише єдино можлива форма української державності – радянська соціалістична республіка у складі союзної з Росією державою СРСР. Показовою в цьому плані є одна з останніх навчальних програм з історії 1989 року. Вона уперше передбачала вивчення історії УРСР як самостійного курсу, на який у 8-10 класах відводилося 102 години.

Радянська влада в Україні у програмі подавалася як державна форма диктатури пролетаріату, що ґрунтувалася на трьох засадах: 1) гегемонія робітничого класу (провідна роль у поваленні царизму, боротьбі з контрреволюцією, забезпечення “тріумфальної ходи” радянської влади); 2) керівна роль більшовицької (комуністичної) партії (“єдиний захисник національних прав пригноблених народів”, “право націй на самовизначення”, “більшовизація мас”, “організатор переможного повстання” тощо); 3) братня допомога радянської Росії в утвердженні Української радянської держави (“братерська допомога Радянській Росії трудящим України у зміцненні влади Рад”, “братня допомога трудящих Радянської Росії. Вигнання німецько-австрійських окупантів”) [1, с.57-58]. В узагальненому вигляді ця триєдина формула відбивалася у тезах, на зразок: “Героїчна боротьба робітників і селян України під керівництвом Комуністичної партії при безпосередній допомозі трудящих Радянської Росії проти...”[1, с.59]. Взірцем української радянської держави, за програмою, був статус союзної республіки у складі СРСР. Вступ УРСР до складу СРСР, викликаний “економічною і політичною необхідністю”, мав характер “всенародного руху за створення союзної держави [1, с.60]. Саме у складі СРСР відбулося оформлення території України (“возз’єднання Західної України, Північної Буковини та українських повітів Бессарабії з УРСР. Боротьба трудящих Закарпаття за возз’єднання з УРСР” [1]. Але під впливом культу особи Й.Сталіна та “адміністративно-командної системи керівництва” було “обмежено владу Рад та посилено владу бюрократії”. Після смерті Й.Сталіна відбулася демократизація суспільного життя, що стало у другій половині 80-х років “вирішальною умовою перебудови радянського суспільства”.

Решта моделей української державності у програмі серйозно не розглядалася. Про Центральну Раду йшлося лише у контексті подій Лютневої буржуазно-демократичної революції в Україні та політичної обстановки після її перемоги. Безпосередньо вона згадувалася у зв’язку з подіями осені 1917 року як сила, що захопила владу в Україні та була буржуазно-націоналістичною за духом, контрреволюційною за сутністю й чужою для робітників (“Захоплення влади буржуазно-націоналістичною Центральною радою і боротьба трудящих проти її контрреволюційної політики”) [1, с.57].

Українська держава П.Скоропадського взагалі не згадувалася. Основна увага зосереджувалася на “вторгненні німецько-австрійських військ на Україну”, “реставрації буржуазно-поміщицького ладу”. Останнє відбивало класову сутність гетьманату. Директорія УНР оцінювалася так само, як і Центральна Рада, – тимчасова “буржуазно-націоналістична” за класовою сутністю влада.

Західноукраїнська Народна Республіка у програмі не згадувалася взагалі. Але зазначалося, що населення Західної України на початку ХХ століття страждало від “політичного і національного гноблення” й “прагнуло до возз’єднання з українським народом у складі Росії” [1, с.54], а протягом 1919-1920 років відбувалася “боротьба трудящих західноукраїнських земель за владу Рад та за возз’єднання з Радянською Україною” [1, с.59].

Проект програми з історії Української РСР, створений у наступному 1990 році М.Ковалем, С.Кульчицьким, Ю.Курносим, В.Сарбеєм, суттєво відрізнявся від попередньої програми насамперед новим ракурсом подання навчального матеріалу. Якщо програма 1989 року репрезентувала російський імперський погляд на історію України, намагалася подати події в Україні як ілюстрацію до загальноросійських процесів, то проект програми 1990 року здебільшого був зорієнтованим на те, щоб розкрити як особливе, так і загальне в розвитку українського та інших народів СРСР [2, с.5]. Автори проекту відмовилися від наголосу на провідній ролі комуністичної партії, робітничого класу та нав'язливого підкреслювання допомоги “старшого брата” – російського народу. Натомість вони зосередили увагу на ролі України в подіях ХХ століття та впливі національного чинника на події в самій Україні (“Піднесення визвольної боротьби мас в Україні”, “Масові акції з вимогами політичної автономії України”, “Здійснення українізації” тощо). У проекті програми зберігалося особливе ставлення до УРСР як до моделі української державності, проте більше уваги приділялося УСРР до входження її до СРСР.

З проекту зникли радянські оцінки-штампи “буржуазно-націоналістична” щодо Центральної Ради та Директорії, значно розширилися їхні характеристики. Разом з тим, непрямо, але проводилася лінія контрреволюційності Центральної Ради: наголошувалося на її союзі з Тимчасовим урядом, роззброєнні Червоної армії, згадувався ленінський ультиматум і переможний похід радянських військ Україною. Було уведено положення про виникнення Української Центральної Ради, її соціальний склад і класові інтереси. I та II Універсали Центральної Ради подавалися як зміцнення її союзу з Тимчасовим урядом. Особливо відзначалися “Тимчасова інструкція для Генерального Секретаріату Тимчасового уряду”, III Універсал Центральної Ради, утворення УНР та IV Універсал УЦР.

Подібна характеристика надавалася й Директорії УНР. Увага зосереджувалася на її соціальній базі, збройних силах, політиці щодо робітників і селян, угоді з Антантою та білогвардійцями [2, с.31].

У проекті програми знайшлося місце і для ЗУНР. Йшлося про її проголошення, утворення Української Галицької армії (УГА), політику уряду ЗУНР, угоду з Директорією про спільні дії та проголошення об'єднання ЗУНР з УНР (січень 1919 року).

Гірше за все висвітлювалася Українська держава. Вона розглядалася у контексті грабіжницької політики окупантів і характеризувалася не інакше, як маріонетковий уряд П.Скоропадського [2, с.30].

У розділі “Основні поняття та провідні ідеї” автори проекту виокремлювали: Українську Центральну Раду, Гетьманщину, Директорію, Махновщину та Західноукраїнську Народну Республіку.

Два роки по тому, у 1992 році, цей авторський колектив підготував новий проект програми, урахувавши нові реалії життя – проголошення Україною незалежності. Тепер наскрізною лінією нового проекту стала ідея державотворення. Відтак моделі української державності опинились у центрі вивчення навчального матеріалу, що було закріплено у назвах розділів і виділенні відповідної кількості годин на їх вивчення: розділ XIV “Початок державного відродження України. Утворення Української Народної Республіки. Центральна Рада” (11 год.), розділ XV “Українська держава П.Скоропадського” (5 год.), розділ XVI “Відродження УНР. Директорія” (5 год.), розділ XVII “Утворення УСРР” (5 год.) тощо [3].

У межах вивчення кожної з моделей державності автори наголошували на визначенні сутності органів влади та їх еволюції протягом часу: оформлення складових держави, сприйняття держави іншими країнами та зовнішньої політики держави; політики в галузі промисловості, сільського господарства, національно-культурного будівництва, а також формування території.

Так, характеризуючи УНР доби Центральної Ради, історики чітко простежують процес її становлення (Тема 1. “Виникнення Центральної Ради”, Тема 2. “Проголошення автономії України”, Тема 3. “Перші елементи української

державності”, Тема 4. “Проголошення Української Народної Республіки”). При цьому вони намагаються відбити еволюцію самої Центральної Ради. Так, проектом програми обходиться питання її статусу навесні 1917 року, але досить чітко окреслюється влітку 1917 року (“Центральна Рада – крайовий орган влади”) й угадується у контексті подій січня 1918 року (“Проголошення незалежності УНР. Законодавча діяльність Центральної Ради”). Еволюція Центральної Ради відбувається паралельно зі змінами концептуального бачення майбутнього України її лідерами: гасло автономії України – проблема перетворення Російської централізованої держави на федерацію демократичних республік – відмова від ідеї самостійності УНР, Російська Федерація в уявленнях провідних діячів українського визвольного руху – проголошення незалежності УНР [3, с.39-41]. Для кращого сприйняття цієї еволюції мало б сприяти докладне ознайомлення учнів з Універсалами Центральної Ради, які також виокремлювалися в тексті програми.

З усіх складових держави у проекті програми найбільше уваги приділено становленню законодавчої та виконавчої влади, її залежності від політичних сил, які входили до її складу. Логіка подання тут така: виникнення УЦР – вибори нового складу УЦР – утворення комітету УЦР (Малої Ради) та Генерального Секретаріату – новий склад УЦР (Малої Ради) та Генерального Секретаріату – розпуск УЦР. Кількома словами у проекті йшлося про початок української армії та утворення Генерального військового комітету [3, с.39].

Щодо сприйняття УНР іншими державами, то підкреслювалося негативне ставлення до неї з боку Росії. З огляду на це, події, які у попередніх проектах мали позитивну оцінку, набували негативного забарвлення: “Переможний похід радянських військ по Україні. Вступ радянських військ у Київ” – “Війна радянської Росії проти УЦР”, “Інтервенція радянських військ” [3, с.40-41]. Позиція країн Четверного союзу означалася тезою “Українське питання у переговорах Четверного союзу з Радянською Росією. Мирний договір Четверного союзу з УНР”.

Політика уряду УНР розглядалася лише у соціально-економічній площині й у контексті причин розпуску УЦР. Територіальне питання пропонувалося висвітлювати лише у зв’язку з проблемою кордонів України: взаємини між Тимчасовим урядом та Центральною Радою.

Найповніше у проекті програми (1992 року) була схарактеризована Українська держава П. Скоропадського. Сутність гетьманської держави визначалася за допомогою ознайомлення зі змістом Маніфесту П.Скоропадського, “Закону про тимчасовий державний устрій України”. Передбачалося виявлення відмінностей між Українською державою та УНР.

В оцінці складових української державності, крім окреслення повноважень влади гетьмана та його уряду, особлива увага приділялася збройним силам – як перспективним планам, так і наявним військовим частинам. Досить чітко виписувалося ставлення до Української держави інших країн.

Політика гетьманського уряду подавалася неоднозначно: з одного боку, негативна: у галузі промисловості (розруха, безробіття) та сільського господарства (ліквідація земельних комітетів, повернення поміщицького землеволодіння), з іншого, позитивна у національно-культурній царині (сприяння освіті, науці й культурі, спроби українізувати державний апарат).

Територіальну проблему Української держави проектом розглянуто у кількох площинах: українських кордонів у переговорах з Радянською Росією, питання Холмщини і Південної Бессарабії у відносинах з Румунією, кримське питання, проблема Холмщини і Підляшшя та їх поглинання збройними силами новоутвореної Польщі.

Висвітлення наступної моделі української держави – Української Народної Республіки доби Директорії також зазнало суттєвих змін. Сутність самої Директорії у проекті (1992 року) визначалася як орган диктатури отаманів [3, с.44]. Основні державотворчі процеси цієї доби зведені до утворення Директорії,

зречення П.Скоропадського влади, офіційне відновлення УНР, возз'єднання українських земель в єдиній державі, спроби скликання Центральної Ради, реорганізація Директорії, перехід влади до С.Петлюри, евакуація до Вінниці. Подальша доля Директорії вже подавалася у зв'язку з утворенням УСРР.

Про оформлення складових держави за часів Директорії згадувалося вкрай мало (лише про саму Директорію, перехід на її бік основних військових частин гетьманської армії, які поступово “збільшовичувалися”). Політика Директорії характеризувалася скупо. Зовнішня політика Директорії представлена положеннями про другу війну радянської Росії проти УНР, переговори з Антантою, війну з Денікіним та Варшавською угодою з Польщею. Про територію УНР цього часу не йшлося, оскільки вона стрімко змінювалася в залежності від перебігу військових дій.

У безпосередньому зв'язку з УНР доби Директорії висвітлювалася інша модель української державності – Західноукраїнська Народна Республіка. Усі відомості програми зводилися до згадки про утворення Національної Ради, проголошення ЗУНР, створення УГА, злуки ЗУНР та УНР, яка здебільшого мала формальний характер (“Причини неможливості дійсного возз'єднання українських земель на початку 1919 року”) [3, с.44]. Окремим положенням умовлювалося: “Склад українських земель, об'єднаних Національною Радою”.

Найбільше уваги в проекті приділялося УСРР (УРСР). Ствердження цієї моделі державності розглядалося з двох боків: 1) як результат діяльності рад у самій Україні (“Утворення Рад, їх риси”, “Розгортання більшовиками кампанії за скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, Утворення радянської “УНР” та Народного Секретаріату, Утворення Українського Раднаркому” тощо); 2) як наслідок зовнішнього втручання радянської Росії (“Війна Радянської Росії проти УНР”, “Друга війна Радянської Росії проти УНР”, “Створення на Україні дублюючого управління центру” тощо).

Автори проекту наголошували на особливості радянської форми державності (“Специфіка радянської форми державності”), підкреслювали її відмінність від парламентаризму. Окремим рядком подавалося прийняття першої Конституції УСРР. Політичний режим УСРР визначався як більшовицький тоталітарний, а однопартійність – його сутність [3, с.47]. Утворення УСРР як незалежної держави вважалося формальним і зумовленим історичними обставинами (“Незалежна Радянська Україна: форма і сутність. Причини надання Україні статусу незалежної держави”).

Оформлення складових радянської держави називалося “радянським будівництвом” або “комуністичним будівництвом” і писалося у лапках.

У проекті йшлося про визнання УСРР лише радянською Росією, і з 1921 року – встановлення торговельних відносин із сусідніми державами. Політика радянського уряду в галузі промисловості характеризувалася як націоналізація підприємств, запровадження загальної трудової повинності та створення трудової армії, заборона приватної торгівлі, мілітаризація економіки. Аграрна політика включала продрозкладку, чорний переділ та утворення комітетів незаможних селян. Відзначалися зміни у політиці уряду УСРР з 1921 року: з одного боку, відхід від “військового комунізму”, впровадження нової економічної політики, з іншого, УСРР, усе більша залежність від радянської Росії (“Україна в планах ГОЕЛРО”, “Договірна федерація” тощо).

Входження УСРР до складу Радянського Союзу тлумачилося у проекті як втрата суверенітету України, що змушена була діяти у фарватері політики центру (Москви) й використовувати ті поступки, на які йшов центр (українізація, коренізація), терпіти каральні заходи за непадкорення його волі (голод 1933 року, сфальшовані судові процеси, розширення репресій тощо). Після Другої світової війни УРСР отримала вихід на міжнародну арену як засновник і член ООН, а також через дипломатичну, зовнішню економічну і культурну діяльність. Але характер цієї діяльності оцінювався як “наслідування зовнішньополітичних інтересів центру” [3, с.55].

Формування території України в цей час окреслювалося лише загальними рисами: возз'єднання західноукраїнських земель (причому наголошувалося на неоднозначності оцінки цього факту), розв'язання проблеми територіальних кордонів між Україною та Польщею, завершення возз'єднання українських земель [3, с.57]. Про приєднання Криму до УРСР у проекті програми не йшлося.

Проектом програми окреслювалися інші можливі моделі української державності (“Складна доля Закарпатської України”, “Спроба проголошення у Львові самостійної держави”) та сили, які їх обстоювали (ОУН-УПА, правозахисники тощо).

Контури незалежної української держави у цей час тільки вимальовувалися, тому розділ, присвячений цьому процесу, мав назву “Україна на шляху до свободи”. У ньому подавалися лише загальні засади нової моделі державності, що випливали з Декларації про державний суверенітет та Акта про незалежність України. Згадувалися деякі ознаки нової держави – Президент та його представники в областях [3, с.62].

У 1996 році було ухвалено нову програму з історії України. Її автори (Я.Грицак, В.Мисан, Р.Лях, І.Підкова, П.Панченко, Н.Теплоухова, Ф.Турченко, Г.Швидько, Р.Шуст) зберігали загальну концептуальну лінію проекту програми 1992 року (про це свідчить внесення “етапів української державності” до розділу “Основних понять”), але дещо змінили наголоси. Так, комплекс подій від лютого 1917 року до січня 1918 року, які призвели до проголошення незалежності УНР, отримав назву Української революції. Червоною ниткою в програмі проведено ідею державотворення: проголошення автономії України (неминучий крок у розвитку революції) – проголошення УНР – проголошення незалежності УНР – прийняття Конституції УНР та обрання М.Грушевського Президентом України (що є принципово новим у програмі). Чітко виписано оформлення складових держави, особливо армії (“Початок української армії”, “Поява “вільного козацтва») [4, с.48].

Українська держава УНР доби Директорії, ЗУНР та УСРР розглядалася авторами у контексті боротьби України за збереження державної незалежності (1918-1920 роки). Значно стрункіше висвітлювалася тема “Гетьманат П.Скоропадського”.

Чіткіше, з огляду моделі державності, стала виглядати УНР доби Директорії. Сам факт відновлення УНР тлумачився авторами як результат тривалої боротьби. Робився наголос на політичному курсі Директорії, особистості С.Петлюри, йшлося про трудовий конгрес, отаманщину, переговори з Антантою, взаємини з махновцями та причини поразки Директорії [4, с.49].

Окремо виносилася вивчення Західноукраїнської Народної Республіки, на що відводилося стільки ж часу, як і на вивчення Директорії УНР (2 год.), тобто історики прагнули розглянути ЗУНР як самостійну модель української державності. Це підкріплювалося й логікою побудови програми [4, с.50].

УСРР подавалася у програмі з наголосом на характері встановленого у ній режиму (“Більшовицький тоталітарний режим”). Докладно розглядався процес створення УСРР [4, с.49-51]. Ретельно простежувалася зміна статусу УСРР зі входженням до складу СРСР [4, с.52].

Політика УСРР (УРСР) подавалася в загальному річизі радянської модернізації України зі сталінською індустріалізацією, колективізацією і розселянням, голодомором і глибокими соціальними деформаціями при облудному характері прав і свобод (Конституція 1937 року), монопольним становищем ВКП(б) у суспільстві. Констатувалося утвердження тоталітарного режиму в Україні [4, с.54].

Складання території УРСР оцінювалося як включення Західної України до складу СРСР, возз'єднання з УРСР та анексія Бессарабії та Північної Буковини з перенесенням в Західну Україну репресивного тоталітарного режиму (1939-1941 рр.). Уперше у програмі виокремлювалося передання Кримської області до складу України, утворення Черкаської області та приєднання Ізмаїльської області до

Одеської [4, с.60]. Підкреслювалося, що здійснювані Україною зовнішньополітичні акції наприкінці 40-х – середині 50-х років відбувалися в річищі політики СРСР. Згідно з програмою, у 70-х – 80-х роках відбулося “зміцнення тоталітарного характеру радянського суспільства, права і свободи, закріплені Конституцією УРСР 1978 року, носили декларативний характер. Керівництво України зайняло вірогідданську позицію щодо центру” [4, с.62].

Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України тлумачилися програмою як закономірні явища, “пошук виходу з історичного глухого кута” на тлі погіршення економічної ситуації при зростанні активності суспільства та формування багатопартійності.

Розглядаючи Україну в умовах незалежності, автори у центр уваги поставили “розгортання державотворчих процесів”: формування трьох основних гілок влади – ключове завдання держави; особливості трансформації Верховної Ради УРСР у вищий законодавчий орган незалежної України; виконавча влада, судова влада, створення Міністерства оборони. Окреслювалися проблеми державотворення (питання про посаду представників Президента на місцях, проблема Чорноморського флоту тощо) [4, с.65]. Подальші державотворчі процеси подавалися під кутом зору необхідності зміцнення виконавчої влади. В цьому аспекті наголошувалося на розробці й підписанні конституційної угоди між Президентом і Верховною Радою, розглядалися Кабінет Міністрів як ланка виконавчої влади, конституційний процес і прийняття Конституції України [4, с.67]. У зовнішній політиці відокремлювалися вихід України на міжнародну арену, визнання її міжнародним співтовариством, внесок України в ядерне роззброєння, меморандум про гарантії ядерної безпеки, збереження позаблокового статусу, вступ до Ради Європи тощо [4, с.67].

Програма 1996 року стала першим нормативним документом, який регламентував зміст шкільної історичної освіти (попередні документи були проектами і мали рекомендаційний характер), тому низку негативних моментів, що в ній містилися, було виправлено у новій редакції програми (1998 року).

Програмою збільшувався час вивчення історії України у десятому класі з 51 до 68 годин, але в її змісті не відбулося істотних змін щодо висвітлення моделей української державності. Виняток склали скорочення й деякі уточнення [5, с.72].

У 2001 році програма з історії зазнала ще однієї редакції. Це було викликано введеньням 12-бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів і пов’язаною з нею системою тематичного оцінювання, яке потребувало групування матеріалу у пропорційно рівні тематичні блоки, а також урахуванням досягнень історичної науки, поверненням забутих або невідомих імен історичних діячів, нових трактувань подій та явищ. Однак програма з історії України для 10 класу залишилася майже без змін. Скорочення та корекція не торкнулися матеріалу про моделі української державності [6].

У 2004 році було затверджено нову програму з історії. Це було викликано переходом загальноосвітніх шкіл на 12-річний термін навчання, відповідно до щойно ухваленого Державного стандарту освіти (освітня галузь “Суспільствознавство”). В основу програми було покладено ідею мінімізації навчального матеріалу та орієнтації на кінцевий результат навчання. Тому в програмі вводився спеціальний розділ “Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів”. На вивчення новітньої історії України у програмі відводилося 140 годин на три роки: 10 клас (35 год.) – від початку ХХ століття до 1920 року; 11 клас (35 год.) – 1921 – 50-і роки; 12 клас (70 год.) – від початку 50-х до сьогодення.

На відміну від попередньої програми, у новій (2004 року) початок Української революції (події березня – жовтня 1917 року) пропонувалося розглядати спільно з темою “Україна в роки Першої світової війни” як передумову державотворчих процесів. Проте період з листопада 1917 по 1920 рік отримав назву “Український державотворчий процес”, в межах якого стисло розповідалося про УНР доби

Центральної Ради (проголошення УНР, війна більшовиків з УНР, IV Універсал), Українську Державу (гетьманський переворот, П.Скоропадський, внутрішня і зовнішня політика Української Держави і ставлення до неї політичних партій і народу), УНР часів Директорії (утворення Директорії, відновлення УНР, С.Петлюра, трудовий конгрес, отаманщина тощо), ЗУНР (утворення Української Національної Ради, проголошення ЗУНР, Є.Петрушевич, створення УГА, злука УНР і ЗУНР), УСРР (запровадження радянської державності та її характер, червоний терор, падіння радянської влади 1919 р., відновлення більшовицького режиму, формальне визнання радянською Росією незалежності УСРР). У Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки від учнів вимагалось уміти порівнювати державний устрій часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, характеризувати внутрішню та зовнішню політику українських урядів, формулювати власні погляди та оцінки щодо значення УЦР, Української Держави, періоду Директорії тощо [7, с.52,53].

У одинадцятому і дванадцятому класах вивчається УРСР як модель державності. Програма з цією метою виокремлює державний статус України в 1921-1922 роках, утворення СРСР, статус УРСР у складі Радянського Союзу, ставлення політичних сил і населення України до її членства в СРСР. Від учнів вимагається вміння аналізувати, узагальнювати факти та контрверсійні точки зору щодо входження України до складу СРСР та обґрунтовувати власну позицію з цього питання, а також на карті показувати зміни у територіально-адміністративному устрої України 1921-1928 років.

Процеси в УРСР кінця 20-х – кінця 30-х років подаються під кутом зору радянської модернізації: йдеться про формування партійно-бюрократичної номенклатури, про масові репресії та їх жертви, Конституцію УРСР 1937 року та пропаганду ідеальної радянської людини. Але жодним словом не згадується тоталітарний режим, що сформувався внаслідок цих процесів, що, на нашу думку, є невинуватим і потребує доповнення. Оцінюючи процеси в Україні наприкінці 40-х – 50-х роках, автори виокремлюють адміністративно-територіальні зміни, Україна в ООН та інших міжнародних організаціях, входження Кримської області до складу УРСР.

В курсі історії України (12 клас) державотворчі процеси висунуті як головні для України в умовах незалежності. Вже у вступі відокремлені: проголошення незалежності, основні тенденції розвитку держави, проблеми реформування суспільства, прийняття Конституції України. Програма чітко визначає основні риси державотворчих процесів: особливості розбудови законодавчої, виконавчої та судової влади, формування партійно-політичної системи, участь населення у державотворчих процесах, значення прийняття Конституції (1996 року).

Разом з тим, ця програма в частині для 10-12 класів ще не є керівництвом до дії й, можливо, буде скоригована у напрямку більш чіткого окреслення характерних рис моделей української державності.

Таким чином, можна говорити про те, що протягом 1980-2008 років відбулися серйозні зміни у висвітленні моделей української державності. Умовно ці зміни поділяються на три етапи, кожний з яких пов'язаний з певною програмою: 1) 1989-1992 роки (програма (1989) і проект програми (1990) – характеризується виокремленням історії України у самостійний курс, збільшенням обсягу матеріалу саме з історії України, хоча його компонування відбувалося за старими радянськими схемами, згідно з якими єдиною можливою моделлю української державності розглядалася УРСР у складі СРСР; 2) 1992-1996 роки (проект програми з історії України (1992) – відхід від старих штампів і стереотипів, пов'язаних з формаційним підходом (хоча його відбиток ще зберігається), подання національної історії як складного процесу державотворення, в якому мали місце УНР, Українська Державна, УНР часів Директорії, ЗУНР, УСРР, УРСР у складі СРСР та Україна – незалежна держава; 3) 1996-2008 роки (програма 1996 року та її редакції 1998, 2001 років, програма для 12-річної школи 2004 року) –

поглиблення державотворчого підходу до оцінки історичних явищ ХХ століття, усунення деяких проявів формаційного підходу, подання моделей української державності 1917-1920 років у контексті української революції.

У поданні моделей української державності (термін у програмах не вживається) склалася певна логіка: визначення сутності моделі та демонстрація її еволюції, формування складових держави, характеристика політичного режиму, сприйняття держави іншими державами та основні вектори зовнішньої політики, політика держави у галузі промисловості, сільського господарства, національно-культурній царині тощо.

1. Програма для середніх навчальних закладів. Історія. 5-11 класи. – К.: Радянська школа, 1989. – 96 с.
2. Програма по истории Украинской ССР. 8-11 классы (Проект). – К.: Радянська школа, 1990. – 47 с.
3. Програма з історії України. 7-11 класи (Проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – №7-8. – 64 с.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5-11 класи. Всесвітня історія. 6-11 класи. – К.: Перун, 1996. – 126 с.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. (Нова редакція). 5-11 класи. – К.: Перун, 1998. – 92 с.
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи // Історія в школах України. – 2001. – №5. – С. 10-16.
7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи. – К.: Перун, 2005. – 142 с.

В статтє на основе сравнения школьных программ 1989, 1992, 1996, 1998, 2005 и 2008 годов прослеживаются изменения во взглядах историков на основные модели украинской государственности ХХ ст.: УНР времен Центральной Рады, Украинского государства П.Скоропадского, УНР времен Директории, ЗУНР, УСРР/УССР, независимости Украины.

In the article on the base of comparison of school programs of 1989, 1992, 1996, 1998, 2001, 2005 years the author writes about changes in views of historians on the base of the model of Ukrainian state system of the XX century: UPR the part of central Rady, Ukrainian state system of P.Scoropadskiy, UPR the part of disectory WUPR, USRR, Ukr. SSR, independent Ukraine.